

Ormegravning i Vadehavet.

Af P. M. Gundersen.

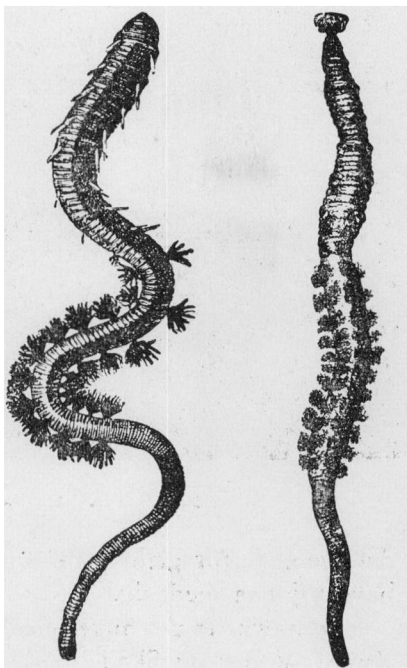
Fra Middelalderens Begyndelse omkring ved Aaret 1000 og indtil Aarene omkring 1900, et Tidsrum af ca. 900 Aar, lader det til, at der er drevet et stort Krogfiskeri ved Sydvestjyllands Kyster og paa Vesterhavsøerne efter Torsk og Hvilling, som til Tider er forekommet i store Mængder tæt uden for Kysten.

At det er Krogfiskeriet, der er drevet saa stærkt, skyldes vel nok for en stor Del, at der var forholdsvis let Adgang til Agn, Es, til Krogene i Form af Sandorm, som fandtes og findes endnu paa Flakkerne i Vadehavet i store Mængder. Den Sandorm, der findes i Vadehavet (*Arenicola marina*), sidder nede i Sandet paa Flakkerne i en rørformet Gang, buet i Hesteskoform, hvis Sider holdes oppe af Slim, som Ormen selv afsondrer, saa Gangen ikke skrider sammen. Betingelsen for, at Sandormen kan leve paa Flakkerne er, at der er stor Forskel paa Vandstandshøjden ved Flod og Ebbe. Hvor der skal opgraves Sandorm, skal Sandflakkerne overskyldes ved Flodtid og ligge tørre ved Ebbetid. Derfor opgraves de fleste Sandorm af de lave, flade Sandflakker i Vadehavet. Der findes ogsaa en anden Art Sandorm (*ecaudata*) nede i Sandet uden for Kysterne; den er meget større end *marina* og egner sig derfor ikke som Agn paa almindel-

lige Hvillingkroge. — Efter en haard Vinter med megen Is i Havet kan der drive en Del af dem ind paa Stranden i Foraarstiden.

Naar Vandet dækker Flakkerne, sidder Ormen med Forenden op mod den ene Ende af Gangen og suger Sand og Dynd, saa der bliver en tragtførmig Sænkning i Sandet ovenover. De organiske Stoffer udgør dens Næring. Naar Ebbetiden indtræder, og Sandflakkerne bliver tørre, skubber Ormen sig baglæns op i Gangen, og de rene Sandkorn (Ekskrementerne) føres ud

gennem Tarmaabningen. Hver Gang den skal aflevere disse Sandmasser, kommer den op mod Overfladen, hvor de smaa snoede Sandhobe, »Vedder«, tilkendes giver, hvor den bor. Ormens Gang kan i Vintertiden ligge indtil 40 cm nede. Naar Sandormen bliver gravet op, er den dvask; men bliver den ikke straks samlet op, kan den forbavsende hurtigt forsvinde i Sandet.

Tv. Sandormen med lukket Mund.
Th. Sandormen med aaben Mund,
parat til at sluge Sand og Dynd. *)

*) Efter Asger Ditlevsen: Hvirvelløse Dyr.

»Vedder« paa Sandflak ved Fanø.

det igen, derfor gælder det om for Ormegravnerne at have Øjnene med sig.

Som nævnt er det hovedsageligt ved Sydvestjyllands Kyster, Vester og Skads Herreder og længere Syd paa i Vadehavet, Ormegravning af Betydning er foregaaet gennem Tiderne og foregaar endnu. Men der har dog ogsaa været gravet Orm andre Steder her i Landet, i flere af vore Fjorde findes der Sandorm, som ogsaa udnyttes nu: Isefjord, vestlige Del af Limfjorden, og i den østlige Del af Limfjorden ved Hals graves der en Del Orm, som forsendes til forskellige Fiskerlejer i Landet. Ved Kattegatskysten fra Hals og Nord paa er der ogsaa en Del.

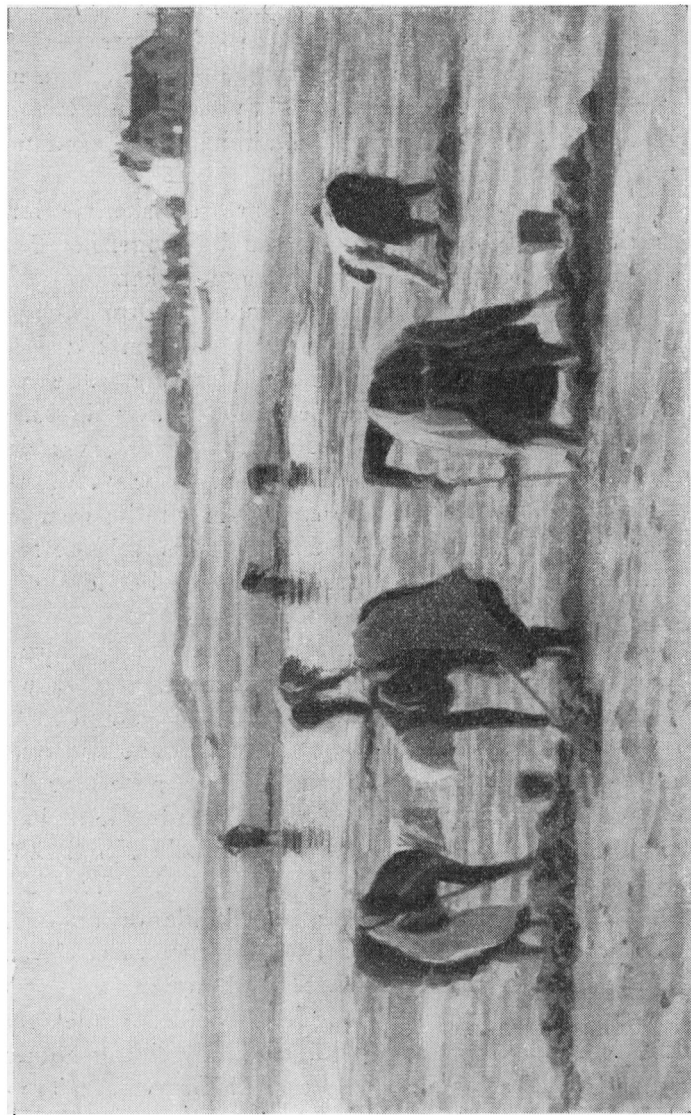
Midt i det 16. Aarhundrede vilde Godsejeren Mogens Podebusk forbyde Fiskerne i Vendsyssel at grave Orm paa Stranden ud for hans Ejendomme, han lagde Sag an mod dem, men tabte. Paa Værns og Tipperfladen i Ringkøbing Fjord er der ogsaa i tidligere

Tider gravet Orm af Fiskerne paa Klitten og i Huge Fiskerleje; Udløbet fra Ringkøbing Fjord var da mere nordlig, fandtes ud for Tipper Sande; men efterhaanden som Udløbet trak sig mod Syd, saa Sandflakken ikke kom under Vand ved almindelig Højvandstid, forsvandt Ormene.

I det 16. og 17. Aarh., da det store Fiskerleje Sønder side ved Nordenden af Hobodyb (Krogen) mellem Ho og Skallingsande havde mange Fiskerskibe, der drev Krogfiskeri, gravedes en Mængde Orm ud Syd for Øster Oksby, hvor Havvandet paa den Tid skyllede ind paa hver Flodtid; nu er der Eng. Ude paa Ulven, den store Sandflakke, som skyder sig ca. 4 Sæmil ud i Havet i Syd fra Blaavandshuk, var der ogsaa rigeligt med Sandorm, hvor Fiskerne fra Vejers, Grærup og Børsmose hentede Orm til Es; men da man kom til Aarene 1850—60, havde Forholdene forandret sig saadan, at det ikke kunde betale sig at grave der; der blev for faa Orm.

Nu blev det en besværlig Tid med mange drøje Ture for Ormegraverne i Vester Herred. Fra Oksby, Vandflod og Blaavand maatte de ud paa Langli Flakke og Østsiden af Skallingen, en Vejlængde paa over 1 Mil; men fra Vejers, Grærup og Børsmose blev det endnu værre. Til »Grøuten« paa Ulven havde de haft henholdsvis 1 til 2 Mil, men nu fik de $1\frac{3}{4}$ til $2\frac{1}{2}$ Mil fra Børsmose til ud Sydøst for Ho, hvor der fandtes rigeligt af Orm, og saa skulde de nu over den store Kallesmærsk Hede; til »Grøuten« paa Ulven kunde de dog spadserere paa Strandbredden.

Ormegravningen var intet let Arbejde. Sandet var vandfyldt og tungt at arbejde med, og i tidligt Foraar og sildigt Efteraar stod de fleste af Graverne i Træskostøvler, som efterhaanden kunde blive tunge, naar

Ormegravere paa Hjerting Strand 1935. Efter C. Lyngbos Maleri.

de blev belagt med Klæg, og den tretenede Gravegreb havde indtil 40 cm lange Tener og var intet let Redskab at arbejde med. Det var mest unge Mennesker, nykonfirmerede Dreng og Piger, der gik »i æ Grøut«, der var dog ogsaa ældre Ungkarle og Piger, som saa Resten af Tiden gjorde sig nyttige ved Fiskeriet. Naar Vandet i »Grøuten« var faldet i 2 à 3 Timer, saa Flakkerne begyndte at blive tørre, og Sandormene havde forrettet deres Nødtørft, som kunde ses paa, om der var mange »Vedder«, da gjaldt det om at være i Grøuten, selv om det var i Dagingen. Graverne skulde hjemmefra 2 à 3 Timer før, for Krogene skulde være eset, saa Fiskerne kunde tage paa Havet Aftenen efter, om Vind og Strømforholdene tillod det. Regnvejr blev der ikke taget Hensyn til; syntes Pigerne, det blev for slemt, tog de Yderskørtet op over Hovedet. Hvad der kunde lave Orme-graverne Bryderi, var Vandstanden. Hvis Vinden var sydlig, og der var Udsigt til opfriskende Vinde, blev der kun lidt af Flakkerne tørre, da kunde det ske, de ikke fik det Antal Orm, de skulde have, saa kunde en af de mest gemytlige stemme op og synge: »Det regner, og det blæser, og det si'er ud te Storm. Gud naa'e vi arme Grauere, hvordan ska' vi fo Worm«. For de unge Mennesker kneb det tidt at faa det Antal Orm, de skulde have, som Regel 800 til 1200 Stk. til 2 à 3 Bakker; men saa gav de ældre dem en hjælpende Haand. I ældre Tider stod Ormegravere i Pyt sammen, det vil sige, at den ene havde højre Haand foran paa Grebskaftet, den anden venstre foran, de stod saa sammen vendt imod hianden, naar de saa begyndte at grave, gik de baglæns et Stykke, de fandt passende, og saa mødtes de igen paa Midten af Pytten, og saaledes fortsatte de. Paa den Maade kunde

Gammel Ormegraver i Sædding Grøut med tretenet Gravegreb og Gravespand, rummende Orm til 2 Bakker.

den dygtige og drevne Ormegraver give den svagere og mindre dygtige en Haandsrækning. Og for at opmuntre de unge yderligere var der den Regel, at Kongehvillingen, den største Hvilling paa et Baadlaugs Havtur, tilfaldt den Graver, paa hvis Bakke den var fanget; det gav jo Mod og ansporede til at anstrenge sig for at faa gode Orm. En Bakke, der var eset med gode, tykke Orm gav som Regel flere Fisk end én, der var eset med tynde Orm. Naar Ormene var gravet, skulde Graverne til at traske hjemad med en sandet Klitvej eller Hedesti de 1 til 2¹/₂ Mil. Nogle bar Ormene i den Spand, de var opsamlet i eller ogsaa i smaa Spande, saa de havde én i hver Haand, andre bar dem i en Rygkasse, og de vilde helst have en Kæp

i Haanden, selv de unge Piger. De gik som Regel i Gaasegang, og de vilde gerne presse hverandre, ældre Folk kunde ikke følge i Flokken. Dog var der en ældre Ungkarl, Niels Kjærgaard, som altid vilde føre og gaa foran, hvorfor de kaldte ham »Fokken«, det Sejl foran Masten i en Fiskerbaad. Det kunde ske, at en af de raskeste Piger gik om foran ham, men saa skældte han vældigt ud: »Hva fejler I, I Kvind'r? a trowr, I er tonte*). Er I et' hiltonte, saa er I da hal-tonte!« Fra de nordlige Fiskerlejer Vejers, Grærup og Børsmose blev man efterhaanden ked af at lade de unge Mennesker trave den lange Vej, hvorfor man fik Aftale med Folk i Ho om at grave Ormene, og saa lejede man en Mand, en Ormebærer, ogsaa kaldet »Ormekongen«, som tog alle Orm til et Baadelaug i en stor Rygkasse, som var afdelt i Rum med Træskodder, saa Ormene ikke skulde blive for meget tryk-kede. For at de bedre kunde holde sig, blev de »tvøl-let«, det vil sige et Par løse Klyne blev gnedet mod hinanden, og det Smuld, der blev, blev blandet imel-lem Ormene, naar de kom i Kassen, saa kunde de bedre holde sig; thi i Foraarsmaanederne April—Maj er de skøre; de gamle Ormegravere sagde, det var, fordi de i den Tid var fulde af Æg.

Hoboerne fik 66—75 Øre for at grave 800—1000 Orm, eftersom det var Foraar eller Efteraar. Ormebæ-
reren fik 2 Kr. pr. Tur, og gravede han saa ogsaa en Spand Orm til 66—75 Øre, havde han en god Dag-løn efter de Tidens Forhold, desuden fik han sit aar-
lige Fiskeforbrug. Men det skulde være stærke, kraf-
tige Mænd med en stærk Ryg og et Par gode Ben; for vilde Graverne presse hverandre, var Ormebærerne

*) tossedede.

endnu værre. Der var en Mand fra Ho, som i mange Aar bar Ormekasser til Vejers Fiskerleje. Han var en kraftig Mand og en god Fødgænger og pressede de andre, men da han blev ældre og begyndte at blive stivbenet, begyndte de yngre at presse ham. Naar han saa kom ud til Fiskerboderne, svedig og tørstig, sagde Esepigerne undertiden til ham: »I har nok gaaet haardt i Dag, Grejs Forum?« »Næje, vi haar e't gauen ant ind wor jauen sinne Gaang.«

En Bakke Orm vejede 5 à 6 \mathcal{R} , saa 10 á 12 Bakker, som et Baadelaug helst vilde have, blev en Vægt af 60—70 \mathcal{R} foruden Kassen. Fra Oksby, Vandflod og Blaavand blev de ved at sende deres egne Gravere i »æ Grøut«, indtil Krogfiskeriet helt stagnerede derude omkring ved Aaret 1895; men de havde heller ikke saa langt som de nordlige Byer Vejers, Grærup og Børsmose. I Skads Herred, hvor man havde Ormene saa at sige lige uden for Døren, vedblev Krogfiskeriet og dermed ogsaa Ormegravningen noget længere end i Vester Herred. Esbjergs første Fiskerihavn var bleven bygget 1887, og Hjerting Red afgav ogsaa taalelige Forhold for større Fiskerbaade. Men omkring ved Aaret 1900 fiskedes der mest ved Esbjerg efter Rødspætter med Snurrevaad. Dog blev nogle enkelte Baade endnu ved at fiske med Kroge i Vintertiden; men omkring ved Aaret 1910 hørte det helt op. Ved Hjerting blev de ved noget længere, da nogle af de gamle Krogfiskere ikke vilde give op; men tilsidt kunde de ingen yngre Fiskere faa med, og saa hørte det ogsaa op der, og dermed foreløbig Ormegravningen som Erhverv. Ormegraverne i Skads Herred havde som nævnt haft lettere Adgang til Grøuten end dem i Vester Herred, dog vilde Pigerne fra Hjerting gerne grave paa Langli; thi der var mange Orm, selv om

de skulde sejle derover. Men Vejrforholdene med Regn og Kulde og Kontrærhed med Vandstanden, var ens for dem.

Købmand Sonnich Madsen, Kromand i Sønderho, forsøgte i Aarene 1884—85 at sende Orm til andre Fiskerlejer, men det faldt ikke heldigt ud; thi han lagde Sand i Kasserne i den Formening, at naar Ormene sad nede i Sandet, skulde de ogsaa være i Sand under Forsendelsen; men det viste sig, at de var forslidte, da de kom til Bestemmelsesstedet. Senere, omkring ved Aaret 1910, prøvede Fiskeeksportør J. J. Nielsen i Esbjerg at sende Orm til andre Fiskepladser. Det gik bedre for ham; men da han betalte Ormegraverne mere for Ormene end de Fiskere, der endnu drev noget Krogfiskeri, knurrede de, og det var jo ikke saa heldigt for Nielsen som Fiskeeksportør, og saa holdt han ogsaa op.

Men nu varede det ikke længe, før der var andre, der tog Ormeeksporten op, og efterhaanden er den bleven udvidet, saa der nu er 10—12 Ormeeksportører i Esbjerg, Hjerting og Fanø. Det er store Mængder Orm, der aarlig bliver eksporteret fra disse tre Steder. Maanederne November, December, Januar og Februar regnes for Højsæsonen, saafremt Isen ikke lægger Hindringer i Vejen. Sidst paa Aaret 1944 og og først i 1945 gik Ormeeksporten til Dels istaa, der blev for stor Risiko for Eksportørerne, hvis ikke Ormene kom til Bestemmelsesstedet i rette Tid, paa Grund af Jernbanesabotagen. Der kan være Dage, hvor der er over 150 Mennesker beskæftiget ved Ormegravning i Vadehavet, og da kan der vel nok regnes med, at der bliver opgravet 250,000 til 300,000 Stk., det kan nok ske, en enkelt Eksportør kan sende 150 Kasser en Dag. Før sidste Krig var Prisen, Or-

megraverne fik, for 100 Orm 50 Øre; men i Krigens Tid steg Prisen, saa der nu betales 1 Kr. pr. 100 Stk. Enkelte af Ormegraverne, unge, kraftige Mænd, kan, naar de er godt indøvede, opgrave 3500—4000 Stk. paa en Vandtid, 5 à 6 Timer. Nu er det mest Mænd, der graver, og de bruger store firetenede Havegrebe. Før var det mest Kvinderne, der gravede, og de vilde helst bruge de tretenede hjemmesmedede Grebe; det var forøvrigt ikke enhver Smed, der var betroet til at smede en Gravegreb. Det er saaledes ikke ubetydelige Summer, der opgraves Orm for paa Flakkerne i Vadehavet. Ormene sendes til Fiskepladserne over hele Landet. Sætter det i med let Frost i Vintermaanederne, saa Bakfiskeriet rigtig kan drives fra den jydsk Vestkyst, kan Efterspørgslen blive saa stor, at Eksportørerne ikke kan skaffe Orm nok. Der gaar en Del til Sverrig, ogsaa til Tyskland er der sendt før. Ormene bliver forsendt i lave, flade Trækasser inddelt i 3 Rum, 500 Orm i hver Kasse, med 160—170 Stk. i hvert Rum. Ormene bliver godt skyllet i Havvand, saa de er fuldstændig rene for Klæg og Sand, inden de kommer i Kasserne.

Saa kan der spørges, kan Bestanden holde, naar der opgraves saadan en Mængde Orm? Det er der vist intet i Vejen for. Man maa erindre, at der Aarhundreder tidligere, da Egnens store Fiskerlejer paa Manø, Fanø, Langli, Sønderside m. fl. drev det store Krogfiskeri, vistnok opgravedes lige saa store Mængder. Noget andet er, at Bunden aabenbart kan forandre sig, saa der kan blive daarlige Levebetingelser for Sandormene; thi det viser sig, at Ormene godt kan forsvinde fra et Sted, hvor der før har været mange, selv om Flakkerne overskylles og tørlægges, hvorimod andre, tidligere ormfattige Steder kan forvandle sig til Pladser, der er gode til Ormegravning.